

Душан Ристић
Душан Маринковић
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

УДК 316.74: 001; 168.522
14 FOUCAULT M.; 141.319.8
Прељедни научни рад
Примљено: 19. 09. 2015.

ПРАКСЕ, МОЋ, ПРОСТОР

Сажетак: Рад представља проблематизацију различитих одређења простора која су узроковала ревидирање интереса за ову проблематику у друштвеним наукама. Полазимо од претпоставке да је у исцртавањима у друштвеној теорији друге половине двадесетог века простор изгубио статус владајуће епистемологије сгаре географије, архитектуре или урбанизма. Као један од битних разлога за теоријску и епистемолошку просторну регионалност у друштвеним наукама истичемо посвојање веома различитих извора за обнову исцртавања простора: од његовог „открића” код Викоа, Монтења и Монтескјеа, до неомарксизма Анрија Лефевра, критичке географије Дејвида Харвија и епистемурогичких дискурса о простору. Иако аутори на чија се схваћања о простору највише позивамо у раду – Анри Лефевр, Мишел Фуко и Дејвид Харви припадају различитим традицијама исцртавања, њихове анализе простора повежу један кључни, пољиваленини појам – људске, друштвене праксе. Посебно је у том смислу истакнути значај Фуковог заокрепа ка простору који се, упркос различитим утицајима који су га обликовали „изборио” за аутентичност, односно за један другачији и до сада неизнати свој историјски/генеалогички, пракси, моћи и простора. У закључку рада наводимо да је неизнати заокреп ка простору поменутих исцртавача и посебно Мишела Фукоа, допринео томе да се он више не схвати као целини, стабилан, чврстим границама јасно исцртаван ентитет, независан од људских пракси и моћи. Просторни заокреп у исцртавањима иако је потребно разумети у контексту заокрепа ка друштвеним праксама. Он данас није поединска сценографија за антропологику драматургију универзалности деисторизованих друштвених појава или стапно представљена сцена за динамику коју ће унећи европски емпиорални нарашав, како би „колонизовао” географију историјом.

Кључне речи: друштвене праксе, моћ, простор, заокреп ка простору, генеалогичка, Мишел Фуко.

Увод

Још фрагилне и неартикулисане, у историјским/епистемолошким деветнаестом веку (Hacking, 2005: 132), у периоду када су природне науке већ одавно освојиле територије својих предмета, хуманистичке науке су морале да „открију” једино

што им је тада преостајало – човека. Јер „пре краја осамнаестог века човек није постојао. Није постојала ни снага живота, ни плодност рада, ни историјска дубина језика. Градитељско знање је само за себе недавно конструисало ту креатуру и то пре мање од двеста година: али тај човек је брзо остарио...” (Фуко, 1971: 350). Остарио је зато што је био увучен у историју, у време пролазности, у трајање и скончавање. У историзованом триједру *живоћа-рада-језика* „откривен” је човек као предмет будућих хуманистичких наука. Али то што је *човек* тако брзо остарио говори о историцизовању историје. Епистемолошком хегемонијом темпоралног наратива сломљени су мртви и непокретни простори историје природе, анализе богатства и рефлексија о језику. Сломљена је „аналитика коначности” (*ibid.*, 353) у којој је динамика била заробљена у „табеларни простор” (*ibid.*, 316) поретка ствари – „ванвременским правоугаоником” (*ibid.*, 189) живота (биологије) који је стварао триједар хербаријум-колекције-ботаничке баште. Био је то епистемолошки слом, велики „скок од Поретка до Историје” (*ibid.*, 268); скок од укоченог триједра језик/представа-табела-размена ка временском триједру језик/исказ-живот-рад (филологији-биологији-политичкој економији).

У том триједру, дакле, човек је оживео као биће које ради (*производи* вредности), које говори (које је дикурзивно) и које се репродукује у новом облику – као популација. Међутим, чини се да се у том триједру крије и један привидни парадокс – у „судару“ простора и времена, географије и историје са човеком. Пошто је откривен кроз конститутивни епистемолошки триједар као „континуиран простор” у којем човек живи, ради и говори, то биће је обухваћено историјом – па тиме више и нема историју, или је она непотребна: „Људско биће нема више историје: боље речено, пошто говори, ради и живи, оно је, у самој суштини, обухваћено историјом, која му није ни потчињена ни хомогена” (*ibid.*, 407). Заправо, антропологизовани човек рада-живота-говора је универрализован и тиме ослобођен историчности – „човек који се јавља почетком 19. века је ‘деисторизиран’” (*ibid.*, 407). Парадокс је похрањен не у самој историји, већ у историцизованој антропологији: „’Антропологизација’ је у наше време велика опасност у фквиру самог знања” (*ibid.*, 387). То је била *суштинска нестабилност* на коју су пристале науке о човеку. Али, бежећи од нестабилности, историја је послужила као „последње прибежиште дијалектике” (Фуко, 2010а: 8)

Међутим, за историзоване друштвене науке било је тешко да се одвоје од „богатства“ историјског и да се врате простору. Да су се друштвене науке вратиле старој концепцији статичних простора, шта би оне у таквим просторима уопште истраживале? Шта бисмо радили у таквим просторима ми, навикнути на динамику и промене које је нудила историја? Одговор на питање о разлозима

повратка простору много је сложенији од методолошких захтева и „односи се на преиспитивање просторних претпоставки које су имплицитне у многим фундаменталним и наизглед безазленим концептима у друштвеним наукама, као што су ‘култура’, ‘друштво’, ‘заједница’“ (Gupta and Ferguson, 1992: 18). Не напуштамо ми историју да бисмо „оживели“ простор. Пре ће бити да је историцизована историја „напустила“ нас – као њене производе.

Наш нови просторни заокрет (наратив/простор) наслућује велику пукотину, раселину, још један нови велики слом – слом епистемолошке хегемоније темпоралног наратива – вероватно највећег западног *мејџанаратива* (Lyotard, 2005). Повратак простору и стишавање историцизма суочава нас са чињеницом да смо у сопственом уверењу самопроизвођења (аутопоетичности) историјске субјективности епохе модерне), самоутемељености нашег субјективитета (Habermas, 1987: 41) *произвели време без историје, време којем историја више није потребна* – време које поништавањем простора покреће капитализам (Soja, 1989: 33). У таквој представи верујемо да се после нас – самоутемељених – неће дешавати ништа епохално битно. Ништа што ће моћи да нас превазиђе и поново створи историјско. Остао нам је простор. Али, шта је још могло да се мери у старој географији већ давно измерених близина и удаљености? Каква нова картографија је могла да се исцрта са старим просторима?

Заокрет ка просторима

Када смо се вратили простору – изненада, у деценијама након првобитних Лефеврових, Фукоових и Харвијевих утицаја – затекли смо га преображеног. Нисмо се могли вратити *иросијору*, него *иросијорима*. То више није био целост, хомоген, стабилан, чврстим границама јасно испарцелисан ентитет, простор независан од људских пракси, моћи, идеологија и друштва. Он више није могао да буде нужна позадинска сценографија за антрополошку драматургију универзалности деисторизованих ритуала, церемонија, иницијација, забрана (Foucault, 2007: 154), или стално постављена сцена за динамику коју ће у простор унети европски темпорални наратив и тиме колонизовати географију историјом. Простори више нису припадали само географији, већ и социологији, антропологији, лингвистици и другим друштвеним наукама: „простор у искуству Запада има своју историју и није могуће занемарити фатално укрштање времена и простора” (Foucault, 1986: 22). Коначно, када смо се вратили просторима, у њима смо затекли многоструке *друје*, не само удаљене и егзотичне, већ блиске и свакодневне *стиранце* (Schütz, 1944; Zimel, 2008), мигранте, бескућнике, расељене, нове *номаде* (Robertson et al., 1994), стално покретне *елије* (Gupta and

Ferguson, 1992: 7) – *друје* специјализоване на регионалним и микронивоима. Простор је за веома кратко време изгубио статус повлашћене епистемологије старе географије, архитектуре или урбанизма: „Питања о просторности су често била резервисана само за географе и урбанисте и недавно су се у тим пољима проучавања јавили покушаји критичког преиспитивања простора” (Elden, 2001: 3). Може се претпоставити да је један од битних разлога за многострука значења просторв којима смо се вратили, односно за теоријску и епистемолошку просторну *регионалност*, то што су постојали веома различити извори обнове интересовања за просторе и специјализацију: од поновног открића простора код Викоа (Vico, 1948), Монтења (2013) и Монтескјеа (2004), до аутентичног неомарксизма Анрија Лефевра, критичке географије Дејвида Харвија, постструктуралистичких, постмодерних и феминистичких дискурса о простору. Свакако, Фукоов *ипросјорни заокреп* је био најинтригантнији и упркос различитим утицајима који су га обликовали, он се изборио за аутентичност. Тај нагли и интензивни заокрет ка простору подсетио је да „простор и место добијају централну позицију у оквиру опште друштвене теорије, иако се питамо да ли је још нешто о томе преостало да се каже?” (Gabbert and Jordan-Smith, 2007: 217).

Значај *ипросјорног заокрепа* огледа се у чињеници да се простори и места као материјални и физички ентитети не посматрају више као хомогени и целовити, као реалности по себи, изван или иза друштвених пракси које их генеришу. Многострукост и хетерогеност простора означава чињеницу да је он постао варијабла друштвене интеракције, *релационални ипросјор* (Harvey, 2005) – произведен деловањем друштвених актера и значењима друштвених пракси. Исто тако, заокрет ка простору је подразумевао да се до тада често коришћене *ипросјорне мейџоре* (Keith and Pile, 1993: 1, 35) – *корисне мейџоре* (Smith and Katz, 1993: 68) – у друштвеним наукама трансформишу у аналитичке и епистемолошке инструменте, односно да се може говорити о гео-епистемологији. То се чини могућим захваљујући наслеђу и схватањима (Лефевр-Фуко-Харви) у којима се простор схвата као производ друштвених пракси и технологија моћи: „Ако смо нешто научили, то је да су простори и места конфликтни: они су под ручја борбе” (Gabbert and Jordan-Smith, 2007: 217).

Када смо се вратили просторима – више кроз разгранату геналогију специјализованих пракси и дискурса – затекли смо тамо дубоке отиске нашег вршења знања/моћи: дакле, *ипросјори као кључне речи* (Harvey, 2005) постали су неодојиви од појмова моћи, доминације, класификације, расподеле, стратегије, искључивања (Sibley, 1998), детериторијализације (Balibar, 2009), хетеротопије (Фуко, 2005), паноптикона (Foucault, 1995; Elden, 2003; Dobson and Fisher, 2007), симулакрума (Baudrillard, 1995; Bodrijar 1991), виртуелног (Shields, 2005), хи-

перпростора (Jameson, 1997: 38), маргиналности, искорењивања и коначно, људских пракси. Преко концепта пракси Лефевр (Lefebvre, 1997; 2009: 171) је могао да се врати простору као *идеолошком* и *политичком* производу.

Лефеврова аутентичност произлази из чињенице да је изнео захтев за „јединством теорије“ међу различитим „пољима“ простора која су била схватана и анализирана одвојено у западњачкој интелектуалној, картезијанско-њутновској пракси (Merrifield, 1993: 522-523) и много шире „интелектуалне традиције“ којој је припадао (Elden, 2004). Према Лефевровом схватању, различити концепти простора или специјализација могу бити приписани различитим начинима производње (Grbin, 2013). Простор је друштвени облик, средство, политички и идеолошки инструмент који настаје из друштва, односно друштвене поделе рада (Lefebvre, 1997: 32). Просторност у Лефевровој интерпретацији може бити разложена на логичко-епистемолошки ниво, ниво друштвених пракси и простора који су „окупирани“ чулним појавама, укључујући и производе имагинације као што су пројекције, симболи и утопије (*ibid.*, 12). Другим речима, истраживање простора укључује и начин његове материјализације, његовог представљања али и перцепцију друштвених актера о њему – све су то различити аспекти просторности који утичу на делање друштвених актера и генерисање односно производњу простора и меств. На те аспекте просторности, односно његову *хелитеројеност*, Лефевр је упутио разрађујући типологију простора и објашњавајући појаву његових различитих модалитета. У питању су *физички*, *менијални* и *друштвени* простор. *Менијални* или „идеални“ простор постоји насупрот „реалном“ простору, који је простор друштвене праксе (Lefebvre, 1997: 14).

Једна од најважнијих Лефеврових теза је свакако она о друштвеној производњи простора. Уколико је простор произведен, односно друштвено посредован, онда и наше знање о њему мора да прикаже (репродукује) сам процес производње простора (*ibid.*, 36). Лефеврово објашњење дијалектике производње простора обухвата три концепта: *проспирну праксу* – која заправо скрива чињеницу да је друштво *проспирно*, односно да се просторна пракса друштва може открити кроз анализу простора; *представе о проспирору* – концептуализовани простор, простор научника, планера, урбаниста, технократске поделе, друштвене инжињере, итд; и, коначно, *представљени проспирор* – простор који је *живљен* кроз повезаност слика и симбола, простор „становника“ и „корисника“; то је простор који прекрива физички простор, дајући му симболички карактер; из тог разлога, представљени простори (уз извесне изузетке) нагињу већој или мањој кохерентности и систематичности невербалних симбола и значења (исто, 38-39). Овај последњи концепт упућује пре на *места* као конкретне просторе који имају значењске димензије којима се друштвени актери „снабдевају“. И он

такође, подразумева непосредни простор нашег свакодневног живота. Друштвеност простора се дакле, у великој мери односи на његове асоцијацијске, менталне и пре свега, симболичке димензије које стварају основу за друштвено делање актера.

На трагу поменуте Лефеврове „теорије семантичког подручја“ и класификације простора на физички, ментални и друштвени можемо истаћи да, тек анализом симболичких и материјалних аспеката простора и друштвених процеса којим су простори прожети, можемо разумети сву сложеност онога што би Кристијан Норберг-Шулц (Norberg-Šulc, 1999) назвао структуром *ејзистеиенцијалној ѝпросћора*. Анри Лефевр је писао да се друштвени простори састоје од више или мање „густог сплета мрежа и формалности“, односно да су ти сплетови саставни део свакодневног живота (Lefebvre, 1988). У кратком осврту на схватања Анрија Лефевра и његову типологију простора, можемо додати да структура сваког организованог простора никада не садржи аутономне законе конструкције и трансформације и да о њој не треба размишљати само у терминима „класне структуре“ која се пројектује захваљујући утицају друштва на простор. Па ипак, може се рећи да она представља дијалектички дефинисану компоненту општинског односа производње, односа који су симултано друштвени и просторни (Soja, 1980: 208), дијалектички повезани и нераздвојни.

Дејвид Харви је писао (Harvi, 1990; Harvey, 2005) да су објективне концепције простора и времена нужно створене кроз материјалне праксе и процесе који служе репродукцији друштвеног живота. Не треба заборавити да је он дао допринос развоју урбане социологије и људске географије контекстуализујући друштвену производњу простора у оквире економске и политичке сфере. Зато Едвард Соџа (Soja, 1989) подсећа да модерна географија, као и социологија која анализира простор, није иста након Харвијевих провокативних усмеравања (*ibid.*, 52). Харви је, између осталог, писао о томе како су објективне концепције простора и времена нужно створене кроз *материјалне ѝпраксе* и процесе који служе репродукцији друштвеног живота. Тамо где је модернизам препознавао просторе као „епифеномене одређених друштвених функција“, постмодернизам „настоји да их ослободи ове функционалне зависности и да их разуме као независне формалне системе успостављене помоћу реторичких и уметничких стратегија које се не могу објаснити једноставним историјским детерминизмом“ (Harvi, 1990: 371). Интензитет промена у временско-просторним димензијама стварности, посебно након шездесетих година двадесетог века, како објашњава Харви, указује на неке елементе који ситуацију постмодерне чине сасвим специфичном и новом (*ibid.*, 372). Убрзавање времена обрта у области производње повукло је за собом убрзавање свих процеса у домену размене и потрошње. Са-

вршенији системи комуницирања заједно са све рационалнијим техникама дистрибуције, створили су потребне услове за много брже кружење роба кроз тржишни систем.

Иако Лефевр, Харви и Фуко припадају различитим теоријским традицијама, њихово интересовање за простор повезује један кључни појам – *људске, друштвене праксе*. У питању је свакако поливалентни појам који, уосталом, повезује и теоријску хетерогеност неомарксизма са веома различитим теоријама и дискурсима. Пол Вен (Veune, 1997; Ven, 2014) ће то написати управо у контексту покушаја да објасни Фукоово *револуционисање историје*: „Пракса није некаква тајновита инстанца, некакво подземље историје, некакав скривени мотор: пракса је оно што раде људи (сама реч све говори)“ (*ibid.*, 153). Она је на неки начин 'скривена' /.../ и то само зато што дели судбину нашег владања и светске историје. Како каже Вен – често смо је свесни, али немамо појам за њу.

Но, чини се да Фукоово револуционисање историје, на које упућује Пол Вен, није био нови историцизам. Управо супротно – није ли код Фукоа повратак историји излаз из историцизма? Он је револуционисао историју, али је исто тако утицао и на револуционисање географије: „Оно што је Фуко понудио историчарима, такође је понудио и географима“ (Raffestin, 2007: 129). То је оно што је Фуко урадио у својим историјским анализама нових специјализованих пракси дисциплиновања, надзирања, кажњавања, сексуалности, лудила, градећи и умножавајући „триједре специјализације“.¹ Другим речима, у питању су анализе чији предмет представљају праксе и технологије моћи које имају своје специјализоване оквире. Почевши од фундаменталног триједра о којем Фуко пише у *Речима и стварима* (1971), триједра *живој-рад-језик*, као и из њега изведени и умножени триједри, имају своју географију, историју, археологију која открива позадинске структуре које управљају нашим дискурсима и своју генеологију која открива односе моћи (Couzens Ноу, 2009: 204).

Код Фукоа је отворено питање и проблем значаја *дискурзивних пракси* и њихових *специјализованих облика*, који настају захваљујући различитим манифестацијама моћи/знања (Фуко, 2012). У тим праксама су *распоређени говори* и *технолојије*. Другим речима, можемо рећи да специјализовани облици дискурзивних пракси садрже знања и дискурсе који су образовани кроз просторе, односно просторе који су створени захваљујући знањима и дискурсима

¹ Фуко у *Рађању клинике* (Фуко, 2009) пише о *иријартицијој специјализацији*, која се креће од примарне која подразумева смештање болести у подручје сличности, преко секундарне која се односи на опажање појединачног, до терцијарне која се односи на изоловање болести по повлашћеним и затвореним областима. Такође видети: Фуко, 1998а; Lemert and Gillan, 1982).

(Marinković i Ristić, 2014; Маринковић et al., 2014). Стари предмет географије – простор који је „статичан и везан”, простор који је „замрзнут у времену и остаје непромењен и досадан” (Cresswell, 1996: 159), Фуко је дестабилизовао говорећи да се мишљење о простору мора развијати, али не само тако што бисмо говорили да „простор детерминише историју која у повратном смислу онда утиче на простор и бива у њега седиментирана. Урођеност у простор је економско-политичко питање које треба да буде истраживано до најситнијих детаља” (Foucault, 1980: 149).

Смисао Фукоове просторне анализе, просторног заокрета и револуционисања географије не треба тражити у „транспарентним“ субјектима или друштвеним актерима који су „аутори“ друштвених пракси производње простора, већ у *мрежама, системима, ситруктурама* – различитим односима, *преображајима* и *правилима* која се успостављају кроз те *праксе*, дајући привилеговане позиције једнима наспрам других (праксама и друштвеним актерима) и такође искључујући једне наспрам других, односно спречавајући да се другачији облици пракси производње простора појаве.

Чини се да је Фуко успео да артикулише аутентичну теоријску и епистемолошку позицију схватања простора. Увођењем „нових“ просторних метафора и диспозитива, он је развијао аналитику знања и дискурса који су образовани кроз просторе и аналитику простора образованог кроз знање/моћ/дискурс (Foucault, 1995). Мноштво просторних метафора Фукоу су служиле да укаже на тачке прекида и преображаја: дискурс, установљених пракси, њихових учинака, ритуалних правилности и спровођења, њихових односа. Његова „хетеротопијска географија“ је само наизглед била реакционарна и конзервативна у својим одустајањима од дијалектичких извора тотализујуће историје (Marinković i Ristić, 2014). Анализирати различите *режиме пракси* (а тиме и праксе производње простора) – како је то Фуко показао у својим истраживањима казних система, археологије медицинске перцепције, рађања биополитике, итд. као „места повезивања онога што се каже и онога што се чини“, као „правилних која се намећу и разлога који се дају, пројеката и очигледности“ ? значи истраживати „програмирање понашања, које истовремено има учинке прописа с обзиром на оно што је потребно учинити (учинци ’јурисдикције’), и учинке кодификације с обзиром на оно што је потребно знати (учинци ’веридикције’)“ (Фуко, 2010b: 296). Тако су на пример, према Фукоовом схватању, „праксе раздвајања“ модерне психијатрије одредиле обележја захваљујући којима се нормалност може препознати и разликовати у односу на оно што је „девијантно“; праксе „објектификације“ академских дисциплина успеле су да претворе одређене аспекте људског живота у

предмете анализе; друге праксе, попут психотерапије или самоозначавања, стварају „субјекте“ који дефинишу и категоризују себе, итд.

Фукоове анализе простора могу се дакле сместити у контекст његовог настојања да се артикулишу односи субјеката (друштвених актера) и дискурзивних пракси (Hall, 1996: 2). Анализа дискурзивних пракси као *археолошка* и *тенеолошка* анализа за предмет има све оно што може да се обухвати неким знањем. „Било ко говори“, пише Фуко, али „оно што он каже, не каже било откуд. Он је нужно ухваћен у игру једне спољашњости“ (Фуко, 1998б: 133). *Дискурзивне праксе* зато не треба бркати са *чиновима изражавања*, са поступцима у којима појединци формулишу и изговарају исказе. Не треба их бркати ни са рационалним поступком који се може назвати „компетенцијом неког говорног субјекта“ да граматички правилно конструише реченице; у питању је „скуп анонимних, историјских, у времену и простору увек одређених правила која дефинишу за одређено раздобље и за неку дату друштвену, економску, географску област, услове вршења исказне функције“ (*ibid.*, 127).

Његов циљ био је да истражи „како се облици рационализација уписују у праксе, односно системе пракси и какве улоге и значај оне ту имају. Јер, тачно је да нема 'пракси' без одређеног режима рационалности“ (Фуко, 2010б: 302). Другим речима, његово истраживање је било усмерено на начине на које се *одређени скујови дискурзивних пракси артикулишу као режими рационалности који су уписани у простор*: „хуманистичке науке“, „затвор“, „знање“, „сексуалност“, „говор“, „медицина“, „лудило“, итд.

Закључна разматрања

Може ли се један велики наратив – метанаратив историје – који је од деветнаестог века дубоко прожео друштвене и хуманистичке науке превладати и сломити једино повратком интересовања за простор, географију, спацијализације, места, територије, поља, регије? Не представља ли *просторни заокреп* у друштвеним наукама (наратив/простор), можда, теоријску или рефлексивну идентификацију *раздвајања* простора и времена? Како пише Зигмунт Бауман (Bauman, 2011), модернизација је почела онда када су се простор и време одвојили једно од другог и тако постали подложни да буду схваћени као удаљене и узамјамно независне категорије стратегија и акције, односно када су престали да буду, као што су дуго времена били, помешани аспекти животног искуства, „закључани“ у стабилну један-на-један кореспонденцију. Оно што је у овом раду проблематизовано, као један аспект тог заокрета, је значај који за савремено схватање простора имају *друштвене праксе*.

Кратак преглед новијих истраживања упућује нас на важност и повезаност *заокрејџа ка њпросџору са заокрејџом ка њпраксама*. Један од доста уопштених приступа дефинисању друштвених пракси полази од тога да су оне опште и апстрактне представе инкорпорираних, материјалних образаца радњи које су организоване око заједничких, имплицитних схватања субјекта који врши радњу (Schatzki, 2005: 12).² Ен Свидлер (Swidler, 2005) сматра да усмерење друштвених наука ка анализи пракси означава „померање“ нивоа истраживања „ка доле“, односно, од апстрактног нивоа и света идеја и вредности ка оном материјалном, емпиријском и рутинском. Док су у класичним социолошким приступима идеје и вредности биле у фокусу истраживања као основни *елементџи* анализе делања, новија истраживања у први план истичу *друшџивене њправе*. Оне постају централне друштвене појаве или варијабле које треба да упуте на друге друштвене ентитете као што су институције или структуре.

Теорија пракси треба да решава *њпроблем друшџивених акџера* на два начина. Прво, одбацивањем онога што је „унутрашње“ актерима (есенцијализма); праксе су различити облици друштвеног понашања, а врло често и *рушџинске акџивносџи* у којима не *њосредује* *њужно свесџи* – већ аутоматизми, оно немишљено. Оне могу бити свакодневне рутине друштвених актера које се огледају у њиховим навикама, њиховом „здро-во-за-готово“ схватању простора, одевања, укуса, итд. Оне такође јесу и транс-персоналне или наиндивидуалне, утемељене у рутинама и понашањима великог броја људи који „процесуирају“ појединце и објекте захваљујући томе што прихватају многе „здро-во-за-готово“ или подразумевајуће критеријуме понашања и делања. Друго, друштвене праксе треба разумети и као *медијуме* кроз које се индивидуална и колективна делања друштвених актера повезују са материјалним и структуралним друштвеним условима. Теорије праксе, дакле, померају пажњу анализе ка „доле“ – од свести, идеја и вредности, или нечега иманентног актерима, ка оном физичком и хаби-туалном. *Заокрејџ ка њпраксама* свакако треба разумети у вези са *заокрејџом ка њпросџору*, утолико што се центар пажње стављају различите димензије просторности друштвеног делања и с обзиром да се оне јављају као последица „борбе“ између процесв субјективације и објективације који су увек *дубоко њпросџорни* и територијални (Маринковић et al. 2014). Управо су теоријски радови Едварда Соџе (Soja, 1980; 1989) реафирмисали различите расправе о значају *њпросџорносџи друшџивених њјава и њпракси* с обзиром на питања дисциплинар-

---

² О различитим приступима праксама видети нпр.: Barad, 2007; Bourdieu, 1994; 1998; Pickering, 1995; Schatzki et al., 2005; Stern, 2003; Turner, 1994.

ности, искључивања, доминације и препознатљивости одређених друштвених група у простору.³ Простор је тако изгубио статус „повлашћене епистемологије“ географије или архитектуре.

Питање међуодноса пракси и простора отворено је захваљујући схватању да колико људи производе просторе, толико и простори производе људе (Tuan, 2001). Такође, и захваљујући схватању да простор није нека неутрална „позадинска сценографија“ у којој се одвијају друштвени процеси, већ да је произведен и обликован самим праксама. Један од савремених примера за приступ који уважава *просторни заокреп*, а друштвено-просторну проблематику истражује на примеру архитектуре и урбанизма, јесте студија Хилиера и Хансонове под називом *Друштвена логика простора* (Hillier and Hanson, 2003), у којој они истичу да друштво и простор имају „закономерне односе“, јер друштво има своју просторну димензију, као што и простор има друштвене димензије у „самој својој форми“. Они сматрају да „друштво треба анализирати у терминима његове интринзичне просторности“, а простор „у терминима његове интринзичне друштвености“ (*ibid.*, 26).

Конечно, можемо рећи да се значај просторног заокрета у друштвеним наукама огледа у чињеници да се простори и места као материјални и физички ентитети не посматрају више као хомогени и целовити, као реалности по себи, изван или иза друштвених пракси које их генеришу (Маринковић et al. 2014). Многострукост и хетерогеност простора упућује и на чињеницу да су се често коришћене *просторне метафоре* (Keith and Pile, 1993: 1, 35) – *корисне метафоре* (Smith and Katz, 1993: 68) – у друштвеним наукама трансформисале у аналитичке и епистемолошке инструменте анализе простора као *производа друштвених пракси* и *друштвених технологија моћи*.

---

³ Такође видети: Oakes, 1997: 524; Smith, 1984; Prince and Lewis, 1993; Tuan, 2003.

ЛИТЕРАТУРА

- Balibar, Etien. (2009). Europe as Borderland. *Environment and Planning D: Society and Space*, 27: 190–215.
- Barad, Karen. (2007). *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham and London: Duke University Press.
- Baudrillard, Jean. (1995). *Simulacra and Simulation*. Michigan: University of Michigan Press.
- Bauman, Zygmunt. (2011). *Tekuća modernost*. Zagreb: Pelago.
- Bodrijar, Ž. (1991). *Simulakrumi i simulacija*. Novi Sad: Svetovi.
- Bourdieu, Pierre. (1994). *Raisons pratiques – Sur la théorie de l'action*. Paris: Éditions du Seuil.
- Bourdieu, Pierre. (1998). *Practical Reason – On the Theory of Action*. Stanford: Stanford University Press.
- Couzens Hoy, David. (2009). *The Time of Our Lives: A Critical History of Temporality*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Cresswell, Tim. (1996). In *Place/Out of Place: Geography, Ideology, and Transgression*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Dobson, Jerome, E. and Fisher, Peter, F. (2007). The Panopticon's Changing Geography. *Geographical Review, Geosurveillance* 97(3): 307-323.
- Elden, Stuart. (2001). *Mapping the Present: Heidegger, Foucault and the Project of a Spatial History*. London and New York: Continuum.
- Elden, Stuart. (2003). Plague, Panopticon, Police. *Surveillance & Society* 1(3): 240-253.
- Elden, Stuart. (2004). Between Marx and Heidegger: Politics, Philosophy and Lefebvre's *The Production of Space*. *Antipode* 36 (1): 86-105.
- Foucault, Michel. (1980). The Eye of Power. in: Gordon, Colin (ed.). *Power/Knowledge Selected Interviews and Other Writings 1972-1977 Michel Foucault*, 146-166. New York: Pantheon Books.
- Foucault, Michel. (1986). Of Other Spaces. *Diacritics*, 16(1): 22-27.
- Foucault, Michel. (1995). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books.
- Foucault, Michel. (2007). The Meshes of Power, in Crampton, Jeremy W. and Elden, Stuart (ed.). *Space, Knowledge and Power: Foucault and Geography*. Burlington: Ashgate.
- Fuko, Mišel. (1971). *Riječi i stvari – arheologija humanističkih nauka*. Beograd: Nolit.
- Фуко, Мишел. (1998а). *Треба бранију друштво*. Нови Сад: Светови.
- Фуко, Мишел. (1998б). *Археологија знања*. Београд: Плато.
- Fuko, Mišel. (2005). Друга места, у: Milenković, Pavle i Marinković, Dušan (ur.). *Mišel Fuko 1926-1984-2004*, str. 29-36. Novi Sad: VSA
- Fuko, Mišel. (2009). *Radanje klinike: arheologija medicinskog opažanja*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Fuko, Mišel. (2010а). О начинима писања историје, у: *Mišel Fuko: spisi i razgovori*. 7-28. Beograd: Fedon.
- Fuko, Mišel. (2010b). *Spisi i razgovori*. Beograd: Fedon.
- Fuko, Mišel. (2012). *Moć/znanje*. Novi Sad: Mediterran Publishing.

- Gabbert, Lisa and Jordan-Smith, Paul. (2007). Introduction: Space, Place, Emergence. *Western Folklore*, 66(3/4): 217-232.
- Grbin, Miloje. (2013). Lefevrova misao u savremenoj urbanoj sociologiji. *Sociologija* 55(3): 475-491.
- Gupta, Akhil and Ferguson, James. (1992). "Beyond 'Culture'. Space, Identity and the Politics of Difference". *Cultural Anthropology*, 7(1): 6-23.
- Habermas, Jürgen. (1987). *The Theory of Communicative Action: The Critique of Functionalist Reason*. (Vol. 2). Boston: Beacon Press.
- Hall, Stuart. (1996). Introduction: Who Needs 'Identity'? In: S. Hall and P. Du Gay (eds.). *Questions of Cultural Identity*, 1-17. London: Sage Publications.
- Harvey, David. (2005). Space as a Key Word. in: *Spaces of Neoliberalization: Towards a Theory of Uneven Geographical Development*, 93-115. Hettner-Lecture 2004. Heidelberg: Franz Steiner Verlag.
- Harvi, Dejvid. (1990). Sažimanje vremena i prostora i postmoderna situacija. *Treći program*, 3-4: 351-372.
- Heking, Jan. (2005). Fukoova arheologija. in: Pavle Milenković i Dušan Marinković (ed.). *Mišel Fuko: 1926-1984-2004*. 129-140. Novi Sad: VSA.
- Hillier, Bill and Hanson Julienne. (2003). *The Social Logic of Space*. New York: Cambridge University Press.
- Jameson, Fredric. (1997). *Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham: Duke University Press.
- Keith, Michael and Pile, Steve (ed.). (1993). *Place and the Politics of Identity*. London and New York: Routledge.
- Lefebvre, Henri. (1988). *Kritika svakidašnjeg života*. Zagreb: Naprijed.
- Lefebvre, Henri. (1997). *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
- Lefebvre, Henri. (2009). Reflection on the Politics of Space. in: Neil Brenner and Stuart Elden (edit.). *State, Space, World: Selected Essays by Henri Lefebvre*. 167-185. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Lemert, Charles C. and Gillan, Garth. (1982). *Michel Foucault: Social Theory and Transgression*. New York: Columbia University Press.
- Lyotard, Jean-François. (2005). *Postmoderno stanje – Izvještaj o znanju*. Zagreb: Ibis grafika.
- Маринковић, Душан, Шљукић, Срђан и Ристић, Душан. (2014). Од генеалогije ка гео-епистемологији: заокрет ка локалности простора, времена и знања. *Социолошки преглед* 48(3): 333–352.
- Marinković, Dušan i Ristić, Dušan. (2014). Foucaultova geo-epistemologija: geografija, prostori, mjesta. *Holon* 4(2): 329–358.
- Merrifield, Andy. (2003). Henri Lefebvre: A Socialist in Space, in: *Thinking Space*, ed. Mike Crang and Nigel Thrift, 167-182. London and New York: Routledge.
- Монтењ, Мишел. (2013). *Огледу*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Монтескје, Шарл-Луј. (2004). *Персијска писма*. Београд: Утопија.
- Norberg-Sulc, Kristijan. (1999). *Egzistencija, prostor i arhitektura*. Beograd: Građevinska knjiga.
- Oakes, Timothy. (1997). Place and the Paradox of Modernity. *Annals of the Association of American Geographers*, 87/3: 509-531.
- Pickering, Andrew. (1995). *The Mangle of Practice: Time, Agency and Science*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

- Price, Marie and Lewis, Martin. (1993). The Reinvention of Cultural Geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 83/1: 1-17.
- Raffestin, Claude. (2007). Could Foucault have Revolutionized Geography? in Crampton, Jeremy W. and Elden, Stuart (ed.). *Space, Knowledge and Power: Foucault and Geography*. 129-137. Burlington: Ashgate.
- Robertson, George, Mash, Melinda, Tickner, Lisa, Bird, Jon, Curtis, Barry and Putnam, Tim. (1994). *Travellers Tales: Narratives of Home and Displacement*. London and New York: Routledge.
- Schatzki, Theodore R., Cetina, Karin-Knorr and Von Savigny, Eike. 2005. *The Practice Turn in Contemporary Theory*. London and New York: Routledge.
- Schütz, Alfred. (1944). The Stranger: An Essay in Social Psychology. *American Journal of Sociology*, 49(6): 499-507.
- Shields, Rob. (2005). *The Virtual*. London and New York: Routledge.
- Sibley, David. 1998. *Geographies of Exclusion – Society and Difference in the West*. London and New York, Routledge.
- Smith, Susan J. (1984). Practicing Humanistic Geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 74/3: 353-374.
- Smith, Neil and Katz, Cindi. (1993). Grounding Metaphor: Towards a Spatialized Politics. in: Keith, Michael and Pile, Steve (ed.). *Place and the Politics of Identity*. London and New York. Routledge.
- Soja, Edward, W. (1980). The Socio-Spatial Dialectic. *Annals of the Association of American Geographers*, 70(2): 207-225.
- Soja, Edward, W. (1989). *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London, New York: Verso.
- Stern, D. G. (2003). The Practical Turn. In: S.P. Turner and P. A. Roth (eds.). *The Blackwell Guide to the Philosophy of the Social Sciences*, 185-207. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Swidler, Ann. (2005). What anchors cultural practices. In: T. R. Schatzki, K.K. Cetina and E. Von Savigny. *The Practice Turn in Contemporary Theory*, 83-102. London and New York: Routledge.
- Tuan, Yi-Fu. (2001). *Space and place – the Perspective of Experience*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Tuan, Yi-Fu. (2003). Perceptual and Cultural Geography: A Commentary. *Annals of the Association of American Geographers*, 93/4: 878-881.
- Turner, Stephen. (1994). *The Social Theory of Practices: Tradition, Tacit Knowledge and Presuppositions*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ven, Pol. (2014). *Fuko: kao mislilac i kao čovek*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Veyne, Paul. (1997). Foucault Revolutionizes History. in Davidson, Arnold, I. (ed.). *Foucault and his Interlocutors*. 146-182. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Vico, Giambattista. (1948). *The New Science*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Zimel, Georg. (2008). Stranc. U: Marinković, Dušan. (ur.). *Georg Zimel 1858-2008*. Novi Sad: Mediterran Publishing. str. 154-160.

Dušan Ristić

Dušan Marinković

University of Novi Sad

Faculty of Philosophy

Summary

PRACTICES, POWER, SPACE

This paper is an analysis of the different definitions of the space that have caused the revitalization of interest for this issue in the social sciences. Our assumption is that in the social sciences of the second half of the twentieth century, space lost the status of privileged epistemology of “old” geography, architecture and urbanism. As one important reason for the theoretical and epistemological regionalization of space in the social sciences, we emphasize the existence of different sources for these investigations: from the “discovery” of space in Vico, Montaigne and Montesquieu, to neo-marxism of Henri Lefebvre, critical geography of David Harvey and poststructuralist discourses on space. Although the work of the authors (Lefebvre, Foucault, Harvey) that we present in this paper belong to different traditions of research, their analyzes of space are connected with one key, multivalent term – human, social practices. Hence we emphasize the Foucault's geo-epistemology and his turn toward space which was, despite the various influences that have shaped it, authentic, different and previously unknown synthesis of historicity/ genealogy, practices, power and space. In conclusion, we point out that theoretical turn towards space of mentioned researchers and especially Foucault's, contributed to the fact that in social sciences space is no longer a comprehensive, stable, clearly parceled entity with solid boundaries, independent of human practices and power. We conclude that the spatial turn in the social sciences should be understood as related to the turn to social practices. The space today is not the background scenery for anthropological dramaturgy of universality and ahistorical social phenomena or the permanently set stage for dynamic that European temporal narrative will fulfill to “colonize” the geography with history.

Keywords: social practices, power, space, spatial turn, genealogy, Michel Foucault.